

Загороднова В. Ф.,
доктор педагогічних наук,
Бердянський державний
педагогічний університет

ЕМОЦІЙНО-ОЦІННА Й ОБРАЗНО-ЕКСПРЕСИВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ДІЙНОСТІ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА БАЗА КРОС-КУЛЬТУРНОГО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ-БІЛІНГВІВ

Загально визнано, що мова є не лише засобом спілкування, а й способом сприймання світу, відбиття його у свідомості людини. Різні народи мають бачення світу специфічне і розмаїте. Людина сприймає світ крізь призму як свого індивідуального досвіду, так і суспільного, в середовищі якого її виплекали національні традиції та звичаї. Так, Х. Ортега-і-Гассет зауважив, "...крізь цей соціальний світ, або світ звичаїв ми бачимо і людей, і світ предметів, бачимо Універсум" [6, 12]. На думку В. Гумбольдта [4], мова – це "людинотвірний" початок, мова – це знаряддя, засіб або "інструмент" пізнання світу.

Кожен народ сприймає світ індивідуально, у власне національних мовних одиницях є щось неповторне, оригінальне. Національний колорит мови визначається як особливостями природних умов, рельєфу, культури, традицій, так і своєрідністю характеру її носіїв, іншими словами – менталітету. Отже, ментальність нації обумовлює неповторність її світобачення. Менталітет, або національний характер вказує на спосіб світосприйняття, світовідчуття і поведінки, яким відрізняються члени однієї спільноти.

Мета нашої статті – обґрунтувати доцільність і закономірність введення знань про емоційно-оцінні й образно-експресивні засоби до навчання учнів-білінгвів української мови у контексті крос-культурного навчання та посиленні уваги на необхідності в належній репрезентації означених засобів мови, які найточніше відображають національно-культурну специфіку, зосередити увагу на необхідності оновлення змісту навчання української мови як державної, що полягає в наповненні лінгвістичного компоненту елементами міжкультурного підходу до навчання.

Упродовж віків у процесі пізнання навколишнього світу за одиницями загальнонародної і літературної мови виробилися оцінні значення, які виражають закріплене традицією ставлення до предметів, осіб, явищ тощо за принципом "позитивне – негативне", "добре – погане". Вони активно використовуються у живому мовленні, промовах і текстах усіх стилів.

Оцінка – це така думка про предмет, яка виражає його характеристику з огляду на категорії цінності. Поняття цінності широке: людина оцінює все, що було, є, буде, може бути і могло би бути. Аксиологія – вчення про цінності та є сферою інтересу різних наук. Розрізняють такі оцінки: 1) позитивна / негативна / нейтральна; 2) абсолютна / порівняльна; 3) суб'єктивна / об'єктивна; 4) інтелектуально-логічна / емоційна / емоційно-інтелектуальна; 5) сенсорна / сублімована / раціоналістична; 6) оцінка, зумовлена конкретними поняттями / оцінка, зумовлена абстрактними поняттями. Виступаючи одним із компонентів семантики слова, оцінне значення є носієм

пізнавальної інформації (логічні судження суб'єкта про цінність об'єкта) та емоційного навантаження (емоційне ставлення суб'єкта мовлення до об'єкта оцінювання), що зумовлює виділення його різних типів – загальнооцінного і частковооцінного.

Здавна “шкала оцінки” відбивала свідомість давніх українців, для якої характерними є такі оцінні опозиції, як “добро – зло”, “добре – погане”, “порядок – безлад”, “своє – чуже”, “світло – темрява” тощо. Поступово “шкала оцінки” почала заповнюватися такими позитивними концептами, як святість, мудрість, милосердя, подвиг, страстотерпець, смиренно мудріє, мовчання. Абсолютним концептом добра після впровадження християнства стало благо. Концепт зла в період Княжої Доби представлено у писемних пам'ятках не такою широкою палітрою, як концепт добра. Поширення ісихазму (від грец. – спокій, тиша – містична, аскетична течія східного християнства, про яку часом говорять, що становить один з полюсів православ'я; інше значення – це вчення про “симфонію”. Відома ще з часів Отців Церкви, проте канонічною визнана лише в XIV ст. завдяки св. Григорію Палами. Суттю цієї доктрини є обоження людини – її повне єднання з Богом ще під час земного життя – аж до реального ставання “богом за благодаттю, а не за сутністю”) сприяє подальшому розвитку концепту Благодать (“бажане єднання з Богом шляхом заглиблення людини в себе”). Активно розробляються концепти позитивної оцінки на позначення внутрішнього духовного світу людини, у зв'язку з чим широко використовується лексика на позначення внутрішнього світу людини. Значний внесок у розробку понять негативної оцінки зробив І. Вишенський (XVI ст.). Стверджуючи відносний характер оцінки, він наголошував на суб'єктивних відмінностях критеріїв понять “добро” і “зло”.

Лаврентій і Стефан Зизанії, Мелетій Смотрицький, Йова Борецький, Кирило Ставровецький, Памво Беринда репрезентують оцінку в ракурсі: від людини – до світу. Розробку проблеми “Людина і Всесвіт” продовжили вчені Києво-Могилянської академії (XVII–XVIII ст.). Для цього періоду характерним є визначення суб'єктивних відмінностей критеріїв понять “добро” і “зло”. Учені Києво-Могилянської академії вивчали аксіологічні питання логіки та психології (логіко-психологічні типи оцінки); характеризували пізнавальні здатності людини: відчуття, сприйняття, уявлення та ін. Г. Сковорода розглянув поняття добра через концепт щастя (задоволення) – стан незалежності та душевного спокою і подолання бентежних пристрастей “злої волі” всередині людини. Щастя – це веселість, яка є виявом “здоров'я гармонійної душі”. Він обстоював філософію “серця”, яка знайшла яскраве відображення у подальших творах українських філософів. Мовленнєвою формою вияву емоційного типу оцінки поет часто обирав такі мовні структури, як вигук, звертання, частки, прикметники з семантикою оцінки, імена морально-етичної оцінки, категорію стану.

У наш час дослідники виокремлюють оцінні марковані слова, що позначають назви осіб: дурень (розм.), базікало (зневажл.), великорозумник (ірон.), дилда (фам.); дії і процесуальні стани людини: верзти (фам.), патякати (зневажл.), жерти (вульг.), лупцювати (розм.); неопредмечені риси й ознаки людини (зрідка тварини, предмета, явища): ідіотський (розм.), паскудний (розм.), пришелепкуватий (фам.); опредмечені дії людини: базікання (зневажл.), верзякання (вульг.), реготня (розм.) та ін. Значна частина

цих найменувань – похідні слова, що здатні виражати первинну (головань, губань, чубар) чи вторинну (брехуняра, проклятущий, сьорбнути) оцінність.

Оцінні марковані слова можуть вступати у такі відношення: 1) синонімічний ряд: базікало, белькотун, говорун, патякало, пустодзвін, пустомеля; базікати, бевкати, белькотати, варнякати, верзти, патякати, подейкувати, просторікувати, теревенити та ін.; 2) антонімічний ряд: говорун – мовчазник; тихоня – зірвіголова. Аналізовані одиниці можуть утворювати варіантні ряди: голоштан – голоштанець – голоштанник – голоштанько; хитрик – хитрун – хитрець та ін.

Оцінні марковані слова утворюють семантичні групи, наприклад: назви осіб (красень, геній, вбивця, лицемір); моральні поняття (добро, зло, правда, неправда); опредмечені стани (багатство, злиденність, небезпека, порядок); опредмечені дії людини (вибрик, вихватка, метушня, розкачка); побутові предмети, речі (барахло, ганчір'я, мотлох, причандалля); процеси (відродження, деградація, прогрес, регрес); здобутки культури та мистецтва (плагіат, шедевр); слова суспільно-політичної лексики (геноцид, депортація, дискримінація, корупція, тероризм); особливості інтелекту людини (бездарний, мудрий, нерозумний, талановитий); моральні якості людини (вихований, відважний, грубий, лінивий); зовнішність, стан здоров'я, конституцію людського тіла (вродливий, миловидний, непривабливий, потворний); матеріальний достаток людини (багатий, заможний, небагатий, убогий); загальне визнання, популярність істоти (неістоти) серед інших (авторитетний, відомий, знатний, почесний); корисність / шкідливість реалій об'єктивного світу (корисний, практичний, непотрібний, шкідливий); ознаки, що пов'язані із запахом (ароматний, запашний, пахучий, смердючий). Незначну частину лексем, що містять оцінку, становлять слова на позначення неопредмечених дій і процесуальних станів людини (грабувати, гвалтувати, зраджувати, мародерствувати) та слова, що позначають ознаки дій (безстрашно, красиво, незграбно, цинічно). Лексеми, що належать до однієї семантичної підгрупи, можуть вступати в синонімічні (багатир, багатій, багач) й антонімічні (ароматний – смердючий; неакуратний – акуратний) зв'язки.

На думку Л. Мацько, "У текстах можуть модифікуватися в інші оцінні значення залежно від суспільної чи соціальної оцінки певної епохи, конкретних інтересів, індивідуальних оцінок мовців. Через політичні й історичні причини українська мова має багато таких слів зі стилістичним оцінним значенням, яке трансформується за всією шкалою від крайніх меж: "позитивне – негативне", "добре – погане". Прикладами можуть бути прізвища провідників українських визвольних змагань Івана Мазепи, Симона Петлюри, Степана Бандери, похідні слова мазепинці, мазепинство, петлюрівці, бандерівці" [8, 194].

Оцінка наявна в різних мовних засобах. Вона може бути обмежена елементами меншими, ніж слово, а може характеризувати групу слів, ціле висловлювання. У лексиці наявні групи слів, функція яких – вираження оцінки. Тексти насамперед містять прикметники й прислівники, яким притаманні різноманітні відтінки оцінної семантики. Та висловлювання сприймають як оцінні і за відсутності оцінних слів, якщо описано ситуацію, що має відповідний смисл у "картині світу". Оцінний смисл можна сприймати, орієнтуючись на зміст наступного висловлювання. Отже, оцінку можна

пов'язати як з конкретними мовними одиницями, так і з семантикою висловлювань у широкому діапазоні значень.

Людина як частина світу завжди з ним не лише душею і тілом, але й думкою і почуттями, як суб'єкт практичної діяльності пізнає і змінює світ, вона переживає все, що відбувається. Ці переживання належать до сфери емоцій і почуттів. Емоція – частина природи, яка виражається мімікою, жестами (невербально) та словом чи конфігурацією слів (вербально). Ставлення людини до світу закріплюється в почуттях.

Емоції і почуття органічно пов'язані між собою, але різні за змістом і формою переживання: відображення ситуаційного ставлення людини до певних об'єктів – емоції, стійке й узагальнене ставлення до об'єктів – це почуття. Деякі психологи вважають емоцією “пізнанням глобальної настанови організму”, таке трактування дає змогу стверджувати, що емоція безпосередньо сприймається тим, хто її відчуває. Почуття потребують для свого виникнення емоцій. За силою, характером прояву серед емоцій виокремлюють: афект – стрімкий емоційний процес бурхливого характеру (гнів, лють, раптова велика радість) і настрої – загальний емоційний стан індивіда. Розрізняють фізіологічний (людина свідомо і відповідальна) і патологічний (короткотривалий психічний розлад) афекти. Розвитку афективного явища передують реактивні процеси. Отже, для емоційних процесів властиве позитивне та негативне визнання залежно від стану індивіда.

Сучасні дослідники вживають термін “концепти-емотиви” (емоції, почуття), – розуміючи під цим образи як суб'єктивне переживання певних подій, емоціогенних ситуацій, причин їхнього виникнення, власне емоцій, що продукуються в таких ситуаціях, а також наслідків такого переживання. Емоційні концепти ґрунтуються на емоційних поняттях, в основі яких лежить суб'єктивна оцінка. Ю. Степанов вважав, що концепти, здатні переживатися, “вони предмет емоцій, симпатій і антипатій, а іноді і зіткнень”.

Людина створює індивідуальну систему концептів: національні образи, асоціації, емоції та почуття, властиві національній культурі. Емоції проникають у семантику слова і закріплюються в ній: матусенька, ріднесенький, красень, негідник, плентатися, пика, страховище. Емотивне слово – це позначення конкретної емоції, мовне вираження емоції, частина інтелекту особистості. Емотивність має два плани: план змісту і план вираження, через які відбувається виявлення емоційного ставлення і стан співбесідників.

Емотивні концепти (вербальні засоби) та контекст – мовний феномен під час реалізації його у мовленні, які дають емотивну характеристику мовцям. Внутрішня реалізація діяльності людини виражає емоційні факти картини світу. Емоції – важливий елемент, завдяки якому оцінюємо ситуацію через стан внутрішнього “Я”. Слова вербалізують фундаментальні емоції: здивування, інтерес, рішучість, любов, ненависть, тривогу, страх, горе, страждання, сором, провину, презирство, зневагу, гнів, відразу, щастя, радість, задоволення.

Так, наприклад, у текстах активно використовуються засоби словотвору для вираження різних відтінків експресії, надання словам книжного, емоційного забарвлення, що робить його поезію такою ілюстративною і в той же час такою

глибокою за змістом. У творах письменників знаходимо суфікси – -анн(а), -енн(а), -інн(а), -ств(о) (-зст(о)), -цтв(о), -ість, -от(а), -ист(ий), які надають поезії більшої абстрактності, глобальності, і суфікси розмовного відтінку – -ищ(е), -уват(ий), -аст(ий), -ав(ий) (яв(ий)), -уч(ий) (-юч(ий)), -ущ(ий) (-ющ(ий)), що вносять живомовний струмінь. Серед них суфікси віддієслівних іменників – -анн(а), -енн(а), -інн(а), що утворюють абстрактні та загальні назви, напр.: 1. Та розійшлося чарування щасне: Осінній день, тепло і сонце ясне Побачили мене сухим стеблом. 2. А там світають дні прозріння і науки... 3. Знай: коли б люди своїм мордуванням і мукам всякчасним Бачили певний кінець, то якось вони спромоглися Стати на опір погрозам жерців та стражданням поетів.

Емотивні значення, що відображують основні людські емоції, є універсальними, а лексичне вираження, що конкретизує їх із різним ступенем глибини й у різних аспектах, має національну специфіку. Компонент значення емотивності пов'язаний з лексичним значенням і виконує функцію вираження емоцій людини, що говорить. Компонент значення емотивності надає слову певної емоційної тональності, тобто слова, що мають ці значення, є неоднозначними: вони одночасно визначають об'єкт-джерело емоцій (номінативна функція) та виражають емоційне ставлення до нього людини, що говорить (експресивна функція).

Експресія – це “виразово-зображальні властивості мови, що виявляються в лексичних, словотворчих і граматичних засобах, які надають мові образності й емоційної забарвленості” (Д. Ганич, І. Олійник). Т. Винокур [2] називає експресію виразністю вислову. Експресія, на думку В. Чабаненка [10], – це не те, що надає мовленню емоційності, образності, характерності, а те, що саме породжується емоційністю, образністю, характерністю мовлення, не виразність, а інтенсифікація, підкреслення виразності, це збільшення вражаючої (діючої) сили вислову, надання йому особливої психологічно мотивованої піднесеності. Вона пов'язана не лише з емоційним та образним (художнім), а й іншими планами вислову – вольовим, естетичним, соціально-оцінним, нормативним, формально-структурним, семантичним, ситуативним.

Експресивність створюється з метою справити враження на співбесідника, слухача, читача. Так, у творах Євгена Гуцала є велика кількість спеціальних афіксів, з допомогою яких можна експресивно передавати найтонші відтінки почуттів, переживань і оцінок. Найчастіше у творах використовуються суфікси пестливості і зменшеності, як-от: -к-, -ик-, -ок-, -очіс-, -очок-, -ечк-, -ц-, -ець-, -оньк-, -еньк-, -ат-, -инк-, -есеньк- та ін. Досить поширеним є суфікс -к-. В іменниках жіночого роду він виражає відтінки здрібнілості і пестливості: “Дівчинка, як невтомна бджілка, перескакувала від однієї роботи до іншої”, “Пташка пурхала краєчком ожини”. Відтінок здрібнілості збігається з відтінком пестливості, позитивна емоційність виступає на перший план. А в іменниках – власних назвах людей суфікс -к- виражає виключно емоції пестливості, ніжного ставлення до дитини: “У Василя сині очі, що горять волошковим світом”, “Яринка задивилась на верескове суцвіття, що палахкотіло нагорі”. В іменниках із суфіксами -ок-, -ик-, -ц- відтінки здрібнілості й пестливості суміщаються. Подібними утвореннями оповіданням надається висока емоційність: “Віддаляється чередник, схожий у пілотці і в галіфе на молоденького солдатика”,

“Цвінуть ріпак, суріпка, конюшина, ось гніздечко братиків”, “Дубок розкинув стебла-вітрильця”. Надзвичайно поширені у творах Є. Гуцала утворення з суфіксами -очок-, -очк-, -ечк-, -ечок-, які позначають вже більший ступінь здрібнілості і надають слову справді дитячого емоційно-пестливого забарвлення: “Мішечок груш, торбочка з зубочками – ото і все збіжжя”, “Ті очі здатні розтопити в твоїй душі найпотаємніші куточки”, “Ластівочка прилітала у гніздечко все частіше”. Відтінок найвищої пестливості, власне дитинної голубливості в іменниках створює суфікс -ат- (-ят-), за допомогою якого утворюються назви малих предметів, наприклад: “Гуртом порадьтесь, лебедята!”, “Збились докупи, як пташата”.

Високою частотністю вживання характеризуються іменникові та прикметникові суфікси -еньк-, -оньк-, -есеньк-, які виражають пестливість з особливим відтінком ніжності, прихильності, дитячості. Слова будь-якого значення за допомогою цих суфіксів перетворюються у яскраві експресивні засоби, передають великої сили почуття: “Рідная доненько! Бережи голівоньку свою, моя зозуленько...”, “Жучок малесенький – і той радий звідси податися”. Поширеними є іменникові утворення за допомогою двох суфіксів зменшеності-пестливості -ин- і -к-: “Впали росинки на синю траву”, “Хмаринки ніби збиралися кудись швидко летіти”.

Отже, вживання зменшено-пестливих форм слів свідчить про їх адресованість, добре чуття мови, розуміння душі людини, обізнаність з фольклором. Суфікси здрібнілості вносять у значення слова не лише об’єктивну зменшеність, а й емоційне забарвлення ніжності, пестливості, голублення; вони є своєрідним засобом збагачення, поглиблення відображення тонких емоційних відтінків.

Крім названих словотворчих засобів експресивності Л. Мацько [8] називає ще й:

– суфікси збільшення й згрубілості (аугментативні): -ищ-, -ак(-як), -ук(-юк-), -ар(-яр-), -ур(-юр-), -ах(-ях-), -омах-, -ань-, -ух(-юх-), -айл-, -ман-, -уган-, -уч(-юч-), -ущ(-ющ-), -езн-, -елезн-, -енн- та ін.: чоботища, головань, дундук, гуляка, дідуган, бруднючий, величезний, бородище, носяра, товстелезний, поганючий тощо:

– основокладання, в якому основи вже мають оцінну або емотивну експресію: блюдолиз, бракороб, вертихвіст, головоотяп, дармоїд, зірвиголова, злодій, кровопивець, лиходій, грошолоб, людинолюб, правдолюб, молокосос, пустодзвін, самодур, словоблуд, торбохват, христопродавець.

Таким чином, образно-експресивні відтінки значення слова є одним із компонентів його стилістичної характеристики. Це важливий фактор під час добору мовних засобів: слова з образно-експресивним значенням вживаються переважно у тих текстах, де постійно і послідовно виявляється ставлення до об’єкта. Найчастіше це розмовне мовлення, окремі жанри публіцистики і, особливо, художні тексти. Адже саме художній стиль є найбільш суб’єктивним, оскільки, відтворюючи дійсність у художніх образах, митець, як правило, дотримується певної позиції, не може залишатися байдужим.

Своєрідність етнічної особистості виявляється не лише на морфологічному та лексичному, а й на синтаксичному рівнях. У синтаксисі як розділі граматики вивчаються загальні властивості речення як одиниці мови та загальні властивості висловлювання як частини тексту. На думку вчених (Н. Арутюнова, А. Вежбицька,

І. Голубовська, В. Кононенко, М. Кочерган, О. Селіванова та ін.), вивчення окремих виявів цих загальних властивостей на матеріалі різних мов здатне пролити світло на національні властивості характеру та способу осмислення світу, які властиві певному етносові. Національно-культурне маркування мовних одиниць, зокрема синтаксичних, проявляється на рівні денотату, конотату і фону, або національно-культурних асоціацій.

Так, Н. Арутюновою, цікаво змальовано синтаксичну характеристику російської мови, що відображає національно-специфічне моделювання навколишнього середовища. Російська мова “моделює повідомлення про мікросвіт у співвідношенні з макросвітом”, належить до “мов буття”, а не до “мов володіння”. Наприклад, типowo російською мовою звучать речення: *У меня есть дом, семья, дети, друзья, работа...* (неначе проявляється позамовне, приховане, але наявне вдячне (благодарное) ствердження: *Господь Бог разрешил, всё это благо у меня, оно мне дано! Мне повезло*)...

Тотожність у російському описі мікро- і макросвіту робить його відмінним щодо інших мов. Так, в українській і болгарській мовних картинах повідомлення про макросвіт існує у вигляді чітких синтаксичних конструкцій (укр.: є, болг.: има), а мікросвіт людини зображується за принципом володіння (укр.: мати, болг.: имам). Тому російські структури відрізняються від стереотипів українського та болгарського мислення. В українській і болгарській мовах структури від першої особи більш категоричні, динамічні й демонструють певне активне самозадоволення “справедливим” фактом: укр.: Я маю маю дружину, дітей, житло, роботу...; болг.: Аз имам дом, жена, деца, приятели, работа... (С тия две ръце го постигнах...).

Аналізуючи національні моделі світу як особливу структуру спільних для всіх народів елементів, розташованих в різному співвідношенні, вчені Н. Арутюнова, Г. Гачев, В. Жайворонок, Л. Чумак виявили специфічні лінгвокультурні особливості, риси російського, болгарського, українського та білоруського народів. Цікавим, на їхню думку, можуть бути свідчення концептосфери мов – до російської доміантної моделі світу належать споглядальні концепти, пов’язані з духовною ідеєю про вічне, піднесене: безкінечність, широта, простори, далечінь, це горизонталь (річка, течія, дорога), звідси мовні категорії буття, невизначеності, безособовості, що відображають цей специфічний космос. Чимало дослідників етнопсихології болгар відмічали їхній прагматизм і відданість своєму корінню: домівці, сім’ї; болгарський концептуальний простір об’ємно орієнтований, визначений, це вертикаль (геран (колодязь із журавлем), дълбочина (глибина), безкінечність і бездіяльність – це пустота, це нічого, смерть, і більшість болгарських конструкцій подібне демонструють.

Духовність, чутливість душі, містика, всесвітня стурбованість, безмежність – це російська особливість. Космос болгарина більш приземлений, натуральний, “болгарська свідомість більш практична”, а “духовній містиці болгарин чужий, далекий” (Г. Гачев). Зважаючи на стійку “властиву росіянам своєрідну планетарність мислення”, з людиною асоціюється всесвіт, космос, земля, цивілізація, світ; триває уявлення про життя як про дорогу, “хоч для болгар таке розуміння менш актуальне”. Так, Н. Уфімцева [9], зауважує, що на життя для росіян з’явилися реакції: великий дар,

подарок, Бог, благо, хрест, страждання, чудо; дещо інакше цей ряд виглядає у болгар: вяра, изпитание, кръг, кръговрат, задгробен, тайнство.

Вираження етнічної мовної особистості в синтаксисі відбувається на рівні денотату, конотату, фону, національно-культурних асоціацій. Розглянемо це на більших синтаксичних категоріях і класах: безособових реченнях, рефлексивних реченнях зі зворотним дієсловом на -ся, паремійних висловлюваннях, побажальних формулах, звертаннях, текстах.

Структурно-семантичні особливості односкладних речень створюють базу для вираження різноманітних смислових, функціональних і експресивних відтінків, яких позбавлене двоскладне речення. Досить поширеним типом односкладних речень, різноманітних як з погляду їх синтаксичної структури, виступають в українській, російській мовах безособові речення.

Національна автентичність безособових речень особливо яскраво виявляється під час перекладу з однієї мови іншою. Так, якщо в особових двоскладних реченнях основною фігурою є людина – суб'єкт дії чи стану, то в безособових реченнях основною фігурою виступає якась сила, що обмежується поза людиною чи всередині людини (порівняємо: укр. У садку поміж деревами понасипало кучугури. (П. Мирний); рос. Сегодня мне не пишется. (М. Цветаева), – проте джерело цієї невизначеної сили не пояснено. Дія в безособових реченнях є некерованою і неконтрольованою, більше того, часто події, що описуються безособовими реченнями, не підвладні людському розумові та є радше поганими, ніж хорошими: укр. Однак мене морозить. Щось од спини розлазить холодними мурашками по всьому тілу (М. Коцюбинський); Цілісінький день мене і терло, і м'яло, і ходити не давало (П. Мирний); рос. Захотелось объяснить, как же так вышло с Тоней, ... но вышибло из колеи, понесло... и, понимая, что его занесло не туда, что ты уже сорвался, куда-то летишь, он заговорил бессвязно, бредово (М. Харитонов).

Дослідники українського й російського синтаксису (А. Вежбицька, І. Голубовська, А. Загнітко, Н. Уфімцева) неодноразово вказували на збільшення кількості безособових речень у поступальному розвитку синтаксису, що спонукає окремих науковців до висновку про особливу орієнтацію як російського, так і українського семантичного універсуму і, зрештою, російської й української культур в цілому, тим, що в інших європейських мовах (німецькій, англійській, французькій) зміни відбувалися шляхом витіснення безособових речень особовими.

І. Огієнко [7] зазначає, що на окрему увагу заслуговують безособові речення з головним членом – дієслівною формою минулого часу на -ло, оскільки ця особлива синтаксична формула витворилася під впливом давніх народних вірувань. Наводячи ряд типових прикладів (руки йому відняло; кудись його вхопило; вже його понесло), дослідник зауважує, що такі речення в давнину не були безпідметовими, порівняємо з російськими: понесло вечером, понесло холодом. Безпідметовість структур цього типу пояснюється також явищем табу на демонічні дійові особи (чорт, лихо, нечиста сила), що в кожному окремому випадку, узагальнюється словами воно, щось, який, кого може бути і наявною, але її функціональна роль у реченні фразотворча,

наприклад: Що воно стукає, шумить, гуде, шарудить?; Який його приніс?; Кого це несе?

В. Жайворонюк [5] зауважує, що лихо не завжди було тотожним бісові, дідькові, чортові, узагальненим поняттям нечистої сили воно стало пізніше, а спочатку в дохристиянських віруваннях виступало як персоніфікований злий дух, що разом із бідою ходить поміж людей, шкодить їм, підстерігає кожного в його недобру (лиху) годину (звідси: Лихо і під землею знайде; Лиха не шукай, воно само тебе знайде). На думку вченого, саме персоніфікованість людської напасті породила вислови: Лихо його принесло; Лихо мені засліпило, а також злі побажання: Лихо б тебе побило; Щоб тобі лихом скрутилося! (Щоб тебе лихо скрутило!). Водночас страх накликати злу силу спричинює табування на неї, тому з'являється евфемізований займенниковий синонім воно або ж мова витворює синтаксичні одиниці з невираженим підметом: Воно тобі боком вилізе!; Воно до мене не пристане, а тобі язик колом стане!; Де ти був, як гриміло та блискало?; Гонило би тобою, як вітер лугом; Носило би тя попід хмари!; “Мову йому відібрало” (О. Кобилянська).

Деперсоніфікація міфологічного лиха (зла) та уособлення злих сил в образах чорта біса, дідька, болотяника, очеретянка, на думку В. Жайворонюка, позначається і на мовних одиницях – “маємо або двоскладні речення з конкретним демонічним суб'єктом (Взяв чорт як своє; Принесе біс кума, та не буде ложки; Що дідько вхопить, того не пустить; Взяв чорт кобилу, нехай бере й лоша), або ж двоскладні структури з узагальненим суб'єктом демонічного характеру (Чортове пір'я м'ясо занесло)” [5, 130]. Евфемізація демонічного наймення різними субстантивами (лихий, куций, нечистий, той), на думку вченого, сприяє збереженню синтаксичної двоскладності: Лихий попутав (пор. рос. Чёрт попутал; Чёрт меня дёрнул), Той щез би; Той – бодай сам не мав! Бодай тебе той знав, що трясе очеретом. Перехід демоніма до розряду експресивних фразових або словотвірних часток сприяє, навпаки, тому, що формально двоскладна синтаксична структура стає фактично нерозкладним вигуківим реченням: укр. Біс тебе знає!; Дідько його приніс!; (пор. рос. Чёрт знает что! Чёрт-те что!).

Отже, коло демонічних сил в уявленнях українського і російського народів досить широке. Це і хвороба, і смерть, і ворожбитство, і руйнівні сили природи. Усе, чому людина не могла належним чином протистояти, що загрожувало її життю, що її просто лякало, все, чого вона не могла для себе відразу пояснити, набувало в мові відповідних форм, що з часом втрачали контекстний зміст, поступово ставали невираженими, а згодом і нульовими, наприклад: Щось (що воно) там стукає (ходить, шарудить, грюкає; зашаруділо, зашуміло, засвистіло); У боці закололо; Ноги зсудомило; Болотом засмоктало; Захурделило; Села залило; Як вітром вивіяло; “Молоде – то як косою скосило” (М. Вовчок); “Мов жаром посипало по шкірі” (І. Карпенко-Карий); “Яким це вас вітром занесло?” (М. Кропивницький).

Розглянемо українські та російські рефлексивні речення зі зворотним дієсловом на -ся та пасивним суб'єктом, вираженим іменником у давальному відмінку:

укр. У вас чудна натура, ви, наприклад, казали, що вам тут не пишеться, а тим часом ви на лоні природи (Л. Українка), Чую я – не спиться щось моєму парубкові

(М. Вовчок), У сні знайшов я дивну долину. Було так ясно, тихо, легко в ній, що бачилось мені: не йду, а лину (І. Франко);

рос. Развела тебе в стакане горстку жжёных волос. Чтоб не елось, не пелось. Не спалось (М. Цветаева), Умри она, что с ним будет? Но об этом не рассуждалось (Ф. Достоевський), Пора любви! Пускай вам верится в её отчаянный приход (Я. Козловський).

Як бачимо, у наведених реченнях суб'єкт виступає не активним началом, а пасивним, що відчуває на собі непереборну дію невизначеної сили, що детермінує його інтелектуальний, емоційно-вольовий і фізичний стан. На думку Г. Вежбицької [1], модель подій “ментального життя” росіян показує, що “...ці події просто відбуваються в їхній уяві і що вони не несуть відповідальності за ці дії”.

І. Голубовська [3] детально аналізує ті синтаксичні структури, які містять предикат, виражений дієсловами, що позначають внутрішній стан людини: укр. мені хочеться, йому кортить, їй вірилось, йому мріялося; рос. мне хочется, мне помнится, ему хотелось, нам мечталось. Ця модель легко трансформується в номінативну з відновленням активного суб'єкта: укр. я хочу, він дуже хоче, вона вірить, він мріє; рос. Я хочу, я помню, он хотел, мы мечтали. Проте за подібної трансформації, на думку вченої, відбувається суттєва втрата семантики: навіть пересічному носієві мови зрозуміло, що “я хочу” семантично нерівноцінне “мені хочеться”.

Підсумовуючи викладені думки, логічно припустити, що окремі мови нав'язують своїм користувачам певні психоповедінкові стереотипи, визначаючи тим самим майбутнє життя цілих етносів. Зважаючи на зазначене вище вважаємо необхідним застосовувати під час навчання учнів-білінгвів української мови поданий лінгвістичний матеріал з метою ефективного формування їхньої крос-культурної комунікативної компетентності. Перспективи подальших пошуків в означеному напрямі дослідження вбачаємо у висвітленні системи роботи над емоційно-оцінними й образно-експресивними засобами на уроках української мови в школах з поліетнічним контингентом учнів.

Література

1. Вежбицкая А. Понимание культуры через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая ; [пер. с англ. А. Д. Шмелёва]. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
2. Винокур Т. Г. Закономерности стилистического использования языковых единиц / Т. Г. Винокур. – М. : Наука, 1980. – 238 с.
3. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : [монографія] / І. О. Голубовська. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
4. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт ; [пер. с нем. ; под ред., с предисл. и примеч. Г. В. Рамишвили]. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.
5. Жайворонок В. Н. Українська етнолінгвістика : [нариси] / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
6. Зыкова А. Б. Учение о человеке в философии Х. Ортеги-и-Гассета : [критический очерк] / А. Б. Зыкова. – М. : Наука, 1978. – 160 с.
7. Іларіон (І. Огієнко) Дохристиянські вірування українського народу : [історико-релігійна монографія] / Іларіон (І. Огієнко). – К., 1994. – 424 с.
8. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : [підручн. / за ред. Л. І. Мацько]. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.

9. Уфимцева Н. В. Биологические и социальные факторы в речевом развитии / Н. В. Уфимцева // Этнопсихолінгвістика / [отв. ред. Ю. А. Сорокин]. – М. : Наука, 1966. – С. 162–191.
10. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : [монографія] / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.

Анотація

Зосереджено увагу на необхідності оновлення змісту навчання учнів національних спільнот української мови як державної, що полягає в наповненні соціокультурного компоненту елементами міжкультурного підходу до навчання, посиленні уваги на належній репрезентації емоційно-оцінних й образно-експресивних засобів на уроках української мови в школах з поліетнічним контингентом учнів, які найточніше відображають національно-культурну специфіку. Порушується коло проблем, пов'язаних з окресленням змісту крос-культурного навчання з метою презентації, аналізу зазначеного матеріалу на уроках української мови.

Ключові слова: соціокультурний компонент навчання, інтеркультурність навчання, когнітивна лінгвістика, емоційно-оцінні й образно-експресивні засоби мови.

Аннотация

Обращается внимание на необходимость обновления содержания обучения учащихся национальных обществ украинскому языку как государственному, что определяется в наполнении социокультурного компонента элементами межкультурного подхода к обучению, в репрезентации эмоционально-оценочных и образно-экспрессивных средствах языка, которые отображают национальную специфику. Подымаются проблемы наполнения содержания кросскультурного обучения с целью презентации, анализа дидактического материала на уроках украинского языка.

Ключевые слова: социокультурный компонент обучения, интеркультурность обучения, когнитивная лингвистика, эмоционально-оценочные и образно-экспрессивные средства языка.

Summary

In the article a great attention is paid to the necessity of renewing of the content of teaching of national societies' pupils to Ukrainian language as a state language. It is defined in filling of sociocultural component with elements of intercultural approach to teaching, in representation of emotionally-evaluative and figuratively-expressive units which display the national specific. Problems of filling of the content of crosscultural teaching with the purpose of presentation of the analysis of didactic material at Ukrainian language lessons are raised in the article.

Keywords: sociocultural component of teaching, intercultural teaching, cognitive linguistics, emotionally-evaluative and figuratively-expressive units.